

1.

A szemiotikai textológia a magyar szövegtani kontextusban

Terminológiai kérdések a magyar nyelv szövegtanában¹

DOBI EDIT

A szövegtani kutatómunka az utóbbi évtizedekben értékes eredményeket hozott mind az elméletalkotás területén, mind pedig a szövegek empirikus vizsgálatában. Ez megmutatkozik a megközelítések és az általuk kidolgozott szempont- és kategóriarendszer sokszínűségében is.

Ennek a tanulmánynak szándékoltan kettős célja van:

- Az egyik az, hogy segítsen képet alkotni a magyar nyelvű szövegtani szakirodalom változatos szemléletéről, terminológiájáról, az előforduló fogalomértelmezési nehézségekről. Cikkszerű terjedelemben sajnos nemigen van arra lehetőség, hogy részletekbe menően értékeljük az egyes fogalmi rendszereket, így a legdominánsabb irányzatok mentén tekintjük át a terminológiai kérdéseket arra törekedve, hogy érzékelhetővé váljon az egyes fogalmak használatának ideológiai háttere is.
- A másik cél — az előbbivel szoros összefüggésben — az, hogy Petőfi S. János iskolateremtő és önálló irányzatot megalapozó tudományos munkája iránti tiszteletünknek adjunk hangot, bemutatva az általa meghatározott diszciplináris keret fogalmi apparátusát.

1. Tudománytörténeti vázlat

A magyar nyelvű szövegtani szakmaiságot áttekinteni nem is olyan egyszerű, hiszen annak ellenére, hogy a magyar szövegtani tudományosság elég fiatalnak nevezhető (története nagyjából a 70-es évek végéig nyúlik vissza), rendkívül dinamikus fejlődés és figyelemreméltó tudományos eszmecsere jellemzi. Ahhoz, hogy a terminológiai kérdéseket és összefüggéseket megfelelő tudományos kon-

¹ A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

textusban értékelhessük, elsőként vázlatosan érdemes áttekinteni a magyar szövegtudomány létrejöttének és fejlődésének legfontosabb szakaszait.²

A szövegekkel való tudományos foglalkozás indulásaként (magyar vonatkozásban) az 1976-ban Telegdi Zsigmond és Szépe György szerkesztésével megjelent *Általános nyelvészeti tanulmányok XI.* számát, valamint a kaposvári szövegtani konferencia 1979-ben Szathmári István és Várkonyi Imre által kötetbe rendezett anyagát szokás megnevezni.³ Az *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* kötetében nyomon követhető mind az akadémiai vagy a generatív grammatikára visszavezethető mondatközpontú formális-logikai irány, mind pedig az a szemlélet, amely a szöveget tartja a nyelvi közlés alapegységének. Békési Imre Deme László mondat- és szövegfeldolgozását a konstrukció szempontjából értékeli; Csúri Károly a szövegelemzés generatív lehetőségeit mérlegeli; Pléh Csaba és Radics Katalin a névmásítás szabályait kutatja a mondat határán belül és kívül; Antal László a formális nyelvi elemzés lehető legtágabb keretét igyekszik meghatározni, a formális nyelvléírást mondatrepresentációs lehetőségnek véelve; Kiefer mellérendelő mondatok elemzése alapján kutatja egy lehetséges szövegelmélet kidolgozásának alapvető kérdéseit.

² A tudománytörténeti áttekintés fő mozzanataiban összecseng 2002-ben megjelent értekezésemmel (Dobi 2002).

³ A szövegtan kialakulása számára „jövődolgozó” mondatnyi kutatások között feltétlenül említést érdemel többek között Antal László (1976, 1979), Bánréti Zoltán (1979a, 1992), Berrár Jolán (1967, 1977), Benkő László (1968, 1988), Dániel Ágnes (1990) munkássága. Különösen nagy jelentőségű ebből a szempontból Deme László tevékenysége, aki — bár tisztán grammatikailag megalapozott mondatnyi keretet alkotott — azzal, hogy a mondat határán túlmutató jelenségekre is figyel (pl. mondatok kapcsolódása, téma-réma szerkezet), szövegtani irányt alapozott meg. Elméleti kerete is ideális egy szövegtudomány alapvetéséhez, ugyanis rámutat arra, hogy a nyelv a kommunikáció eszköze, a mondat — a szöveg alapegységeként — nyelvi és nem nyelvi környezetének függvénye.

A mondat aktuális tagolásának kérdésével foglalkozó tanulmányok is áttörnek a mondatnyi keret határait. Dezső László, Szépe György írásaiból (1967) kiderül, hogy a téma-réma szerkezet a mondatnál komplexebb nyelvi szint formálóját is. Elekfi László hagyományos nézőpontból vizsgálta a kérdést (1973), Kiefer Ferenc az előfeltevések tükrében mutatta be a mondatok aktuális tagolását (1976), Szabolcsi Anna generatív alapon elemezte a mondat funkcionális perspektíváit (1980) (Máté 1991: 80).

Funkcionális mondatnyi alapon különösen Brassai Sámuel, Hadrovics László, Rácz Endre, Szemere Gyula, később Békési Imre kutatásai mutatnak a szöveg felé, különösen a mondatok közötti kapcsolóelemek vizsgálatában (l. Hadrovics 1969). A mondatgrammatikai jelenségeknek az a bőveges téra, amely Rácz Endre kutatásaiból született, értékes adalék szövegnyelvészeti elemzésekhez is.

A magyar kutatók egy csoportja a generatív grammatika keretén belül marad. É. Kiss Katalin hatásos tanulmányt írt az anaforikus névmásokról, amely azért is jelentős, „mert főleg a szöveggrammatikának, de a szövegelmélet más területein is, a generatív metodológia jelenti azt a szilárd elméleti és módszertani alapot, amelyet sokan az egész szövegelméleti stratégia alapjának tekintenek” (Máté 1991: 80).

A kaposvári szövegtani konferencia eredményeit összefoglaló kötet is azt igazolja, hogy ez a korszak bővelkedik a szöveg, a szövegtudomány, a szövegelmélet meghatározását célzó törekvésekben.

A 80-as évek elejének magyar szövegtani kutatásairól ad képet a *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből* című cikkgyűjtemény 1983-ból Rácz Endre és Szathmári István szerkesztésével. Ebben az időszakban sem beszélhetünk még egységes magyar szövegtanról, a korszak leginkább Nagy Ferenc, Deme László, Békési Imre, Balázs János, Szabó Zoltán kutatásaival jellemezhető.

Nagy Ferenc a hagyományos grammatika keretén belül maradva vizsgálja a szövegjelenségeket, elzárkózik a kommunikáció-központú szemlélettől, amely szerint a szöveg nem — vagy legalábbis nem tisztán — grammatikai jelenség.

Békési Imre az egyik leghatásosabb és legmaradandóbb szövegtani elméletet hívja életre, újat mutatva azzal, hogy a szövegtani elemzés tárgyaként komplexitását tekintve a mondat és a szöveg között álló konstrukcionális egységet, a konstrukciótípust jelöli meg. Békési Deme szemléletéből indul ki, mellérendelő tartalmi-logikai kapcsolatok mondaton belüli és mondatok közötti típusait, eszközeit elemzi. Amellett, hogy a szöveg alapegységének a mondatot tekinti, strukturalista és újgrammatikus hagyományokat követ, túllép a mondatközpontú szemléleten, a mondatgrammatikai jelenségek szöveggrammatikai funkcióját vizsgálva. Annak oka, hogy eredményei nem használhatók fel maradéktalanul a szövegtani elemzésben, éppen szemléletének újszerűségében keresendő. Felvetődik ugyanis a kérdés, hogy a rövidszövegek sajátosságai rávetíthetők-e bonyolultabb jelentésszerveződésű szövegekre is. Annyi bizonyos, hogy ha a rövidszövegek kutatásai alapján megfogalmazott eredményeire maradéktalanul nem is támaszkodhatunk, az a szempontrendszer, amely a mondatnál komplexebb egységek elemzésében eredményesen alkalmazható, támpont lehet komplexebb szövegek leírásában is.

Az első magyar átfogó szövegtan megalkotójának Balázs János tekinthető. Arra törekszik, hogy a szövegtani elemzést a nyelvtudomány keretén belül tartsa, ezért szemléletében a mondatok szintaktikai kapcsolatait az elsődlegesek a szemantikai és a pragmatikai viszonyokkal szemben. Egyezteteti a retorika szövegszerkezeti és a strukturális grammatika kategorizáló rendszerét. Nem a nyelvészetből, hanem a retorikából indul ki, ez leginkább a pragmatikai síkú leírásban mutatkozik meg a beszédhelyzet mind logikai, mind retorikai keretben történő tárgyalásakor.

Az 1990-es évek magyar szövegtanának helyzete leginkább Petőfi S. János kutatásaival jellemezhető. A szerkesztésével született *Szemiotikai Szövegtan*, valamint az *Officina Textologica* sorozatok szövegtani műhelyekké váltak, és ez a szövegtan részterületeivel foglalkozó és az egységes szövegelmélet létrehozására törekvő kutatásokat egyaránt megélénkítette. Utóbbiak közül kiemelkednek

Kocsány Piroskának a szöveggrammatika kérdéseivel és a szövegtan elméleti problémáival foglalkozó írásai (Kocsány 1985, 1989, 1997).

A 90-es évek általános szövegtani kutatásait Tolcsvai Nagy Gábor négy fő tulajdonsággal jellemzi:

- kettéválik az elméleti kutatás és az empirikus szövegvizsgálat;
- a nyelvtani alapú szövegvizsgálatok mellett teret hódít a kognitív pszichológiai alapozású kutatási irány;
- a kommunikációkutatás még szorosabb kapcsolatba kerül a szövegértelmezéssel;
- egyre inkább a kognitív tudomány fogja össze (Tolcsvai Nagy 2001: 33).

Az ezredforduló szövegtana Tolcsvai Nagy szerint „a korábbi eltérő nézőpontok (és tudományágak: grammatika, szemantika, pragmatika, kommunikációelmélet, cselekvésemélet, kognitív pszichológia) elméleti és módszertani összeegyeztetésével foglalatoskodik [...] leginkább kognitív tudományos és metatudományos keretben” (Tolcsvai Nagy 2001: 37).

Egy-egy magyar kutató ez idő tájt megjelenő szövegtani áttekintése egyrészt a tudomány eddigi történetének lényeges mérföldköveként említhető, másrészt ezek az összefoglaló és egyben értékelő írások kiválóan tükrözik a magyar szövegtudomány aktuális helyzetét, megoldatlan problémáit, feladatait is.

Körülbelül párhuzamosan érvényesült, ugyanakkor más szövegtani kutatásokkal együtt nyilvánvalóan egymásra is hatott az a három magyar szövegtani tudományos munka, amelyet abból az időszakból emelek ki, amikor a szövegtani kutatások az addigi nemzetközi és hazai tapasztalatokat felhasználva látványos fejlődésnek indultak.

Szikszainé Nagy Irma 1999-ben megjelent szövegtani írását akár a magyar nyelv rendszerező szövegtanának is nevezhetjük. A szerző bevallása szerint nem a teljességre törekedett, jóval inkább az addigi szövegtani irányzatok szemléletbeli, elméletbeli sokszínűségét kívánta bemutatni, széles szempontrendszer szerint ismertetve az egyes megközelítések fogalmi és elemző apparátusát, legfőbb kutatási területeiket. Szikszainé Nagy Irma *Leíró magyar szövegtana* a terminológiai palettán való tájékozódás szempontjából is értékes adatokkal szolgál.

Tolcsvai Nagy Gábor 2001-es szövegtani áttekintése, *A magyar nyelv szövegtana* nemcsak az adatok gondos tárgytudományos rendszerezését adja, hanem problémacentrikus és értékelő szemlélettel azokra a kérdésekre összpontosít, amelyek jelenleg éppen a szövegtudomány dinamikus fejlődésének okozói. A szöveget is dinamikus jelenséggént ragadja meg. A szövegírási elméleti és gyakorlati keretének jellemzésében hasznosítja a strukturalista, a generatív és a pragmatikai megközelítések eddigi tapasztalatait, valamint támaszkodik a kognitív és a funkcionális grammatika eredményeire is. (Tolcsvai Nagy 2001: 7)

Petőfi S. János szemiotikai szövegtanát, számos magyar és idegen nyelvű előzmény után magyar nyelven a 2004-ben kiadott *A szöveg mint komplex jel*

című írás foglalja össze. Ez a kötet ismerteti a nyelvészeti célú szemiotikai szövegtani kutatás tematikáját, elméleti apparátusát. Részletesen kidolgozva mutatja be a szövegvizsgálat diszciplináris összefüggéseit arra törekedve, hogy modellt kínáljon a szövegek szemiotikai textológiai háttérű értelmező reprezentációja számára.

Természetes, hogy — bár időközben a magyar szövegtan is önálló tudománnyá nőtte ki magát — a mai napig érezhetők más nemzetek szövegtani irányzatainak szemléletformáló hatásai. A nemzetközi eredmények a magyar szövegkutatásban egy-két évtizednyi eltolódással hatnak. A magyar és a nemzetközi szövegtani kutatások közötti leglényegesebb eltérésként azt emelhetjük ki, hogy hazánkban épp csak kialakulóban van az a szövegtudomány, amely alapegységének a kommunikációs cselekvésként, illetve a kommunikáció nyelvi eszközeként értelmezett szöveget tartja. Bár a szövegkutatás egyre inkább hangsúlyozza a szöveg dinamikus, aktuális kommunikációhoz igazodó jellegét, a szövegvizsgálatokban még mindig a mondatgrammatikai vetület érvényesül erőteljesebben.

A magyar szövegtan tudományos kontextusának értelmező ismertetése megkívánná, hogy a magyar szövegtani szemléletre ható nemzetközi kutatásokat is áttekintsük, erre azonban jelen kötet más tanulmányai vállalkoznak az idegen nyelvű szövegtani szakirodalom feldolgozásával. Az alábbiakban pusztán azokat a legfőbb áramlatokat említem, amelyek maradandót teremtettek a magyarországi szövegkutatásban is.

A 60-as évektől a 80-as évek elejéig a szöveg meghatározásában és a szövegleírásban egy kitágított mondatgrammatikának nevezhető elméleti irányzat uralkodott. Kallmeyer strukturalista nyelvtenban gyökerező elmélete — a mondattan kategóriáit használva a szövegelemzésben — a szöveget mondatok szintaktikai kapcsolatából vezette le. A generatív grammatikából kinövő próbálkozások — Isenbergé, Petőfié, Van Dijké, Dressleré — a szöveget is a generatív grammatika keretében próbálták leírni a mondatreprezentáció mintájára (Tolcsvai Nagy 2001: 19). Kiindulási alapjukat tekintve ezek az elméletek nem tudhatták kielégítően jellemezni sem az egyes szövegmondatok kapcsolatát, sem a mondatok és a szöveg közötti viszonyt, mert elméleti keretükből hiányzott a pragmatikai aspektus. Tolcsvai Nagy szerint ezek a megközelítések „a szöveget kívánták a generatív grammatika tartományává tenni, a szövegkompetencia és -performancia rendszerében akarták a jólformáltság és a szemantikai elfogadhatóság kategóriáját alkalmazni, s a szöveget bontották mondatszekvenciákra, azokat pedig mondatokra a mondatelemzés ágrajzának mintájára” (Tolcsvai Nagy 2001: 19–20).

Ha az említett irányzatokat az alapul vett két fő szemléletmód — a grammatika-, illetve a kommunikáció-központú megközelítés — által behatárolt skálán próbáljuk elhelyezni, akkor Van Dijk, Petőfi és Halliday elméletéről azt mond-

hatjuk, hogy átmenetek a mondatgrammatikai keretbe zárt és a kommunikációs helyzet által motivált megközelítés között.

Van Dijk elmélete a generatív szemantika talaján született. A mondatkapcsolatok felszíni struktúrájának vizsgálatától közelített a mélyszerkezeti jelenségek felé. A mondatok között nem pusztán grammatikai-szintaktikai, hanem pragmatikai viszonyt is feltételezett. Elméletében nagy előrelépésnek tekinthető, hogy nemcsak a mondatok lineáris kapcsolódására fordított figyelmet, hanem a szöveg globális szerkezetére is. Mivel elméletében a szöveg, a szövegösszetevők szövegbe való beépülése, illetve az egyes összetevők szövegbeli funkciója csak a kontextus és a beszédett ismeretében magyarázható és írható le, vizsgálatának szempontjai megkívánták a pragmatikai háttérrel. Van Dijk ezáltal már átlépte a mondatgrammatika határait. Tolcsvai Nagy van Dijk szerepét hangsúlyozza abban a folyamatban, amely a szöveghez kapcsolódó pragmatikai kategóriák fogalomként való értelmezése, illetve a fogalmi sémák (keretek, forgatókönyvek) alkalmazása által a szövegtan statikus jellegének feloldását eredményezi.

A nemzetközi szakmaiság jelentős irányzataként tartjuk számon Petőfi korai felfogását, a „szövegstruktúra-világstruktúra elmélet”-et (TeSWeST, Textstruktur--Weltstruktur Theorie), amely a szövegek szintaktikai, szemantikai és pragmatikai szerveződését reprezentálta. Petőfi a 80-as évektől modelljét más alapokra helyezte, tágabb elméleti kerete a szemiotika lett. Jelértelmezésében ma is hatásosan keveredik a de Saussure-féle jelösszetevő-elmélet és a kommunikációs szituáció kitüntetett szerepére összpontosító megközelítés is. Felfogását mindvégig kíséri a nyelvi síkhoz való ragaszkodás, a kommunikációs helyzet befolyásoló szerepének figyelembevétele, a világ nyelvi leképezésének kognitív megközelítése, valamint a változó mértékű formalizáló törekvés.

Van Dijkkel és Petőfivel megközelítőleg egy időben harmadik meghatározó irányzatként Halliday szisztémikus-funkcionális elmélete érdemel figyelmet. Ez a jelentést tartotta a nyelv elsődleges funkciójának, ezért a nyelvi rendszer működését nem a mondatok szintjén, hanem lexikális szinten ragadta meg. A nyelvi változatokat, a nyelv társadalmi értelmezését állítva középpontba szem előtt tartotta a nyelvi jelek szituációba ágyazottságát is. Halliday szemléletének tanulságos következménye a szövegleírásban az, hogy a kohéziót nem a mondatok közötti, hanem a mondathatároktól független összetartó erőnek tekinti, szorintte ugyanis „a kohézió a szöveg egy elemének a szemantikai viszonya egy másikkhoz, amely elem az elsőnek az értelmezéséhez szükséges” (Halliday—Hasan 1976: 8, hivatkozik rá Tolcsvai Nagy 2001: 25). Ezen a ponton tehát ez a felfogás látványosan elszakad a mondat szerkezeti vizsgálatától, illetve a mondatgrammatikától.

A mondatgrammatika keretén belül maradni igyekezett a Prágai Nyelvész kör újabb nemzedékének 70-es évekbeli irányzata. A tematikus progresszió kategóriájának bevezetésével és az aktuális mondattagolás szövegszintű alkalmazásával

a szövegmagyarázatot nyelvtani alapokra helyezték. Ennek a megközelítésnek jelentős képviselője többek között Daneš, illetve Viehweger. Az elmélet elégtelensége abban rejlik, hogy a tematikus progresszió a szöveg jelentésszerkezetének leírására nem alkalmas.

Az a kognitív szemléletű elméleti keret, amelyet de Beaugrande és Dressler az előző korszak összegzéseként, tanulságaként alkotott, és a 80-as évek elején ismertetett, jelentős fordulatot hozott a szövegek megközelítésében. Ez ugyanis a szöveget már nemcsak a nyelvészeti leírás tárgyának, hanem alkotási és befogadási (kognitív) folyamatnak is tekintette. Ennélfogva minden — valamely szituációban létrejövő — megnyilvánulás szöveg, ha eleget tesz az általuk hét pontban összefoglalt szövegszerzési feltételeknek: azaz kohezív; koherens; szándékolt; a hallgató által elfogadható; hírértéke van; az adott szituációhoz illeszkedik; illetve kapcsolatot teremt más szövegekkel, szövegtípusokkal, azaz megfelel az intertextualitás kritériumának. De Beaugrande és Dressler szövegfelfogása láthatóan a pragmatikai, kommunikációs tényezőket is bevonta a szöveg elemzésébe, és ezáltal olyan kutatási irányt képviselt, amelynek nem lehetett kielégítő kerete a mondatgrammatika.

A szöveg kognitív megközelítésének 80-as évekbeli térhódítása visszahatott az elméleti keret nyelvészeti háttérére is, aminek eredményeképpen újabb funkcionális nyelvészeti összefoglalások jelentek meg. A teljesség igénye nélkül megemlíthetők itt Brown és Yule, van Dijk, illetve Kallmeyer kutatásai. Tolcsvai Nagy legfrissebb áttekintésében a 80-as évek nemzetközi szövegtanát úgy jellemzi, hogy „a szövegtanról szóló tudományos diszkurzus megegyezni látszott egyes alapvető szempontok és a hozzájuk tartozó kategóriák értelmezésében, amelyet a legjobban talán a konnexitás, a kohézió és a koherencia hármassága képvisel. [...] E hármasság egyúttal a korszak átmeneti jellegét is bizonyítja: a három szint valójában a grammatikai kiindulás maradványa, megkerülhetetlen módszertani szükségszerűség, ám közben már előremutat a kommunikációs és procedurális feldolgozások felé” (Tolcsvai Nagy 2001: 30).

A 80-as évektől fogva egészen máig — kissé leegyszerűsítve — a Van Dijk, Petőfi, Halliday, de Beaugrande–Dressler névvel jelezhető irányok éreztetik hatásukat, úgy, hogy hol egyikük, hol másikuk, hol pedig több modellből kialakított szemlélet szolgál alapjául egy-egy újonnan születő elméletnek.

2. Terminológiai kérdések a szemléletkülönbségek tükrében

Nem egyszerű vállalkozás terminológiai problémákról beszélni úgy, hogy ne bocsátkozzunk mélyebb elvi és tudományelméleti állásfoglalásokba. A magyar szövegtani fogalmak használatában megnyilvánuló bizonytalanság okait firtatva két tényezőt érdemes kiemelni: az egyik a hazai tudományos kontextusban keresendő; a másik pedig a nemzetközi hatásokban. A magyar szövegtudomány

kontextusa annyiban teremt lehetőséget terminológiai bizonytalanságokra, amennyiben különböző szövegtani megközelítések elméleti és elvi vitáinak a színtere. A külföldi szövegtanok tudományelméleti és terminológiai problémái — amelyekről itt nem áll módomban mélyebbre ható véleményt megfogalmazni — szintén óhatatlanul formálták és formálják a magyar szövegtani tudományosság szemléletét is, ami nyilvánvalóan a fogalmi kérdésekben is megmutatkozik.

Az alábbiakban néhány olyan terminológiai problémát eleveníték fel, amelyekkel jellemezhető az egyes szöveg-megközelítések közötti szemléletkülönbség is.

Ha az eltérő szöveg- vagy szövegtan-felfogásokból adódó terminológiai különbségeket (a leírás szintjén) mindenáron kategorizálni kívánjuk, ezek első megközelítésben nagyjából kétfélék:

- egyrészt előfordul, hogy az egyes szövegtanokban egyaránt használatos fogalmak értelmezései térnek el többé vagy kevésbé: ez nagyvonalakban magában foglalja azt az esetet, hogy ugyanazt a jelenséget nevezzük meg különféleképpen (például magának a tudományágnak az elnevezései), valamint azt az esetet is, hogy ugyanaz a fogalom más-mást jelent a különböző szemléletet képviselők számára (jól mutatja ezt például a szöveg fogalmának többféle meghatározása);
- másrészt a más szövegtani megközelítésekhez képest sajátosabb szöveg-felfogások kívánnak és ezáltal produkálnak új fogalmakat, egyedibb fogalomhasználatot.

Az előbbi jelenség alapvető oka maga a szöveg, pontosabban a szöveg rendeltetése, funkciója által meghatározott dinamikus karaktere. A mondat keretén belül maradván ugyanis az egyes nyelvi formák és ezek összefüggései grammatikailag (és persze szemantikailag is) olyan erősen meghatározottak, hogy kategorizálásuk és magyarázatuk egy adott nyelv grammatikai szabályai alapján szilárdan definiálható rendszer szerint történhet. A mondat viszonyrendszerét, szerkezeti keretét tekintve egyazon formában adott bármilyen szemléletű mondatnyi megközelítés számára.⁴ A szöveg ezzel szemben dinamikus rendszer, amely számos nem nyelvi körülményhez is igazodik. Annak ellenére, hogy nagyjából mindannyian hasonlóan képzelünk el egy prototipikus szöveget, a mondatkutatás alapértelmezéséhez képest a szövegtanban sokkal inkább adódnak tisztázandó kérdések, elvi viták.

⁴ A Deme által 1971-ben publikált, majd Kiefer és Békési által is elfogadott és megerősített mondat szerkezeti definíció a mondat mint nyelvtani jelenség felső határaként az alárendelő összetett mondatot, alsó határaként pedig az egyszerű mondatot, illetőleg az összetett mondat tagmondatát jelöli meg. (Deme 1971: 45, 72)

2.1. A szövegekkel foglalkozó tudomány megnevezése

Magának a szövegekkel foglalkozó tudománynak az elnevezését is érzékelhető bizonytalanság és számos tisztázatlan kérdés övezi. A szövegekkel foglalkozó tudományt az egyes szakirodalmak leggyakrabban a *szövegnyelvészet*, *szövegtan*, *szövegtudomány*, *textológia* elnevezéssel illetik. Ezek mindegyike kifejezi azt, hogy a tudományos vizsgálat a szövegre irányul, egyúttal arra is utalnak, hogy a szövegnek mint rendkívül összetett jelenségnek mely tulajdonságára összepontosítanak. A szövegtani megközelítések alapvetően két irányba mutatnak: az egyik felfogás a mondatgrammatika kiterjesztése, ebből adódóan a szövegre jellemző jelenségeket a mondatrepresentáció eszközeivel igyekszik leírni; a másik kutatási irány teljesen szövegközpontú, azon a feltevésen alapul, hogy a nyelv szövegek formájában valósul meg, amelyek kommunikációs helyzetekbe vannak ágyazva.

A *szövegnyelvészet* elnevezést a nyelvészeti indíttatású szövegtanok kedvelik, arra törekednek, hogy nyomatékosítsák az irodalmi és a nyelvészeti szempontú szövegelemzés közötti különbséget. Én magam is szívesen használom a *szövegnyelvészet* elnevezést az olyan szövegíró keretekre, amelyek a szöveget elsősorban mint mondatokból építkező nyelvi képződményt tisztán nyelvészeti eszközökkel reprezentálják, miközben rámutatnak vagy csak rávezetnek a nyelvészeti szövegrepresentáció korlátaira.

A tudomány *szöveggrammatikaként* való említése az előbbinél szűkebb keretre utal, és használatát — elsősorban a kommunikációközpontú kutatások táljáról, de a mondatgrammatikával foglalkozók oldaláról is — elég sok kritika éri. Kiefer Ferenc szerint a szöveg fogalma nem határozható meg egy grammatika keretén belül, aminek legfőbb oka köztudottan az, hogy a szöveg meghatározásában a grammatikán túl nyelven kívüli ismereteink is fontos szerepet játszanak. (Kiefer 1979: 217) Szerinte a szöveggrammatikának esetleg más értelmezése is elképzelhető: „a szövegalkotás grammatikai kihatásait érthetjük rajta. A szöveggrammatika ebben az értelemben azt vizsgálja, hogy a mondatgrammatika milyen jelenségei jutnak szerephez a szövegalkotásban (szórend, névmáshasználat, határozott névelő használata stb.)” (i. h.). Az azonban határozottan kimondható, hogy a mondatgrammatikával „párhuzamos” értelemben használt szöveggrammatikáról nem beszélhetünk. Kiefer a szöveg nyelvtudomány keretén belüli vizsgálatára a *szövegnyelvészet* terminust javasolja, hangsúlyozva a szövegnyelvészet interdiszciplináris kapcsolódásait.

A magyar szakirodalomban legelterjedtebb talán a *szövegtan* elnevezés, amely a nyelvi szintek szerinti nyelvléírás legfelső szintjeként értelmezendő, és mint ilyen, a nyelvvel foglalkozó tudományos keret részeként (nyelvészeti diszciplínaként) kezelendő. Ez a felfogás tehát voltaképpen ugyancsak a fentebb

említett korlátokba ütközik, hiszen a szöveg rendeltetésénél fogva nem reked meg a nyelv síkján.

Tágabb értelmezési lehetőséget kínál a *szövegtudomány* elnevezés. Lehetőséget ad annak kifejezésére, hogy a szövegekkel való foglalkozás tudományos kerete a szövegeknek nem csak a nyelvtudományi leírását teszi lehetővé, hanem magában foglal nem tisztán nyelvészeti aspektusokat is: mint például pszicholingvisztikai, szociolingvisztikai, stilisztikai, retorikai szempontokat.

Egészen új összefüggés-rendszerbe helyezi a szövegrepresentációt a *szemiotikai textológia*. Az elnevezés utal egyrészt arra, hogy ez a megközelítés a jel tudomány része; másrészt azt is, hogy felfogása nem teljesen azonos a más elnevezésekkel jelölt diszciplínákéval.

2.2. A szövegtanok tárgya, a szöveg

A szövegekkel foglalkozó tudomány meghatározásával és elnevezésével kapcsolatos bizonytalanság szorosan összefügg a szövegtani jelenségek terminológiai sokszínűségével is, a fogalmak következetlen, egymással össze nem hangolt használatával. A szövegtan (az egyszerűség kedvéért nevezzük így) tárgyaként emlegetett **szöveg** fogalmának meghatározása is az egyes megközelítések szemléletétől függ.

A szöveg definiálásában alapvetően ugyanaz a két irány érvényesül, mint amelyek felé a szövegtani kutatások is mutatnak. Egyre kevesebben vannak azok az irányzatok, amelyek a szöveget — generativista, strukturalista szemléletnek hódolva — a legkomplexebb nyelvi jelnek tekintik, és azt hangsúlyozzák, hogy a szöveg mondatokból épül föl, és a szöveg szövegségét elsősorban a szöveg mondatainak többsíkú (grammatikai, szemantikai) összefüggései teremtik meg. Egyre inkább a kommunikáció-központú szövegelfogás érvényesül, amely a szövegre mint az emberi kommunikáció eszközére, megvalósulására tekint. Ez az irányzat gyakran többféle szemléletet ötvöz.

Kiefer Ferenc véleménye azért informatív, mert ő a nyelvtudomány keretében szemléli a mondat és a szöveg karakterét. Ebből a szempontból a mondat és a szöveg fogalmi meghatározásának leglényegesebb különbsége az, hogy „a mondat fogalma nem adható meg grammatikán kívül: a mondatot mindig csak egy adott grammatikára nézve határozhatjuk meg” (KIEFER 1979: 217). Míg azonban a mondatnak adekvát definíciója lehetséges egy grammatikán belül, „a szöveg fogalma nem definiálható (még részlegesen sem) nyelvészetileg, hiszen nincs és nem is lehet olyan szöveggrammatika, amely a szöveg fogalmát meghatározná” (i. h.).

A kommunikáció eszközeként értelmezett szöveg meghatározásával kapcsolatban nem kerülhető meg Deme László értelmezése, akinek szemléletében a funkció és a konstrukció szempontja is érvényesül, és amelyet a kérdéskörben

elég gyakran idéznek: „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja az egyéni pszichikai tartalom egy részletének olyan terjedelemben és megformáltságban, amely elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva a teljesség és lezártág érzetét is felkeltse.” (Deme 1979: 59) Érdekes mozzanat Deme felfogásában, hogy a mondatot és a szöveget is a beszéd síkján helyezi el: „A beszéd dinamikus, parttalan működés, a kommunikációnak mintegy a folyamata; s benne a szöveg, a beszédmű a »makroegység«, a mondat pedig a »mikroegység« [...] a maga nagyságrendjében tehát mindkettő »mű«, — de persze a működés sodrában, és annak termékeként” (Deme 1979: 59). A beszéd szintjén a szöveget — mint az adott kommunikációs helyzethez igazodó, dinamikus jelenséget — tartja a természetes megjelenési egységnek, amely „nagyságában és jellemzőiben a beszéd és a mondat között áll. Az elsőnek — a beszédnek — adott helyzetben megjelenő egységnyi formája; az utóbbinak — a mondatnak — egy teljes közleményt kitevő teljes többszöröse (a szorzószám persze lehet 1 is)” (Deme 1979: 58). Kissé különösen hangzik a szöveget a beszéddel egy halmazba sorolni. A beszéd maga a nyelvhasználat; a szöveg ennek terméke, eszköze, folyamatában történő megvalósulása, ahogy vesszük, attól függően, hogy a szöveget statikusan vagy dinamikusan közelítjük-e meg.

A kommunikációelméletben gyökerezik, de nem nélkülözi a konstrukcionális szemléletet Balázs János szövegdefiníciója sem: a szöveget funkcióját tekintve a legkomplexebb egységnek tartja, ugyanakkor a „nyelvi kommunikáció szerkezeti kereté”-nek nevezi, amelybe „szerveződhetnek a mondatok mint legkisebb kommunikációs egységek...” (Balázs 1985: 9)

Petőfi S. János szemléletének is fontos sajátossága a szöveg komplex jelként való felfogása, amelyben a konstrukció szempontja is érvényesül, de a fentiekhez viszonyítva másképpen: Tolcsvai Nagy informatív és lényegretörő jellemzése szerint Petőfi elméletében a szöveg „komponensekre bontható, ezek a komponensek azonban nem a grammatikából származnak, hanem a szemiotikából, az egyszerű jel mintájára” (Tolcsvai Nagy 2001: 22).

Szikszaíné Nagy Irma a szöveg fogalmának meghatározására egyedi, rendkívül célravezető módszert választ: Miután számos példával illusztrálva megvitatja a prototipikus szöveg és a tőle eltérő, azaz szövegszerűtlen alakulatok (álszöveg, antiszöveg, agrammatikus szöveg stb.) sajátosságait, a szöveget egyrészt a mondathalmazzal, másrészt pedig a szövegmondattal oppozícióba állítva jellemzi a meghatározó jegyekre összpontosítva. Többféle szemléletet ötvöző terjedelmes szöveg meghatározásának fő motívumai a következők:

- nyelvi elemek többnyire szerves kapcsolatából létrejövő írásos vagy szóbeli közlés;
- a nyelvi kommunikáció alapegysége, azaz kommunikációs szerep van;

- a nyelvhasználat legmagasabb szintjén szerveződött legkomplexebb nyelvi jelcsoport;
- globális struktúrájú egységes egész;
- a nyelviség és a kommunikatív szerep definitív, a szerkesztettség csupán domináns jellemzője;
- összetett funkciójú;
- jelentését tekintve teljes értékű;
- funkcióját és megszerkesztettségét tekintve is lezártnak hat;
- beszédett;
- olyan nyelvi univerzálé, amely a kommunikációnak formailag is elkülönülő önálló jelentésű komplex jelsora. (Szikszainé Nagy 1999: 53)

2.3. A szövegösszefüggés alapfogalmai

Hogy a terminológiai kérdéseket a szövegelemzés kontextusában is valami-féle rendszerbe helyezve közelíthessük meg, itt is érdemes a szemléletbeli különbségekből kiindulnunk. A szövegösszetartó elemek vizsgálatában alapvetően két fő megközelítés emelendő ki, amelyek eltérő szemlélete tükröződik alapfogalmaik meghatározásában. Több tudományelméleti áttekintés foglalkozik az egyes megközelítések elemzésével (többek között Tolcsvai Nagy 2001 és Szikszainé Nagy 1999), alapvetően ezekre támaszkodva ragadok ki néhány lényeges mozzanatot, amelyek láttatják a két alapvető szövegösszefüggés-kutatás szemléletbeli különbségeit.

Az egyik Morris szemiotikai rendszere alapján a szövegösszefüggés létrejöttének szintaktikai, szemantikai és pragmatikai síkját különbözteti meg: általában véve az összefüggést megteremtő szintaktikai eszközöket a konnexitás, a szemantikaiakat a kohézió, a pragmatikaiakat pedig a koherencia kategóriájába sorolja. A szövegösszefüggést megteremtő jelenségeknek ebbe a három kategóriába sorolása — bár némelyek számára a problémakör meglehetősen leegyszerűsítését sugallja — nem jelenti azt, hogy például a fonetikai, prozódiai, stilisztikai jelenségek a szövegtani vizsgálat keretein kívül rekednének. Bármilyen, ami a szöveg összefüggéséhez hozzájárul, annak alapján sorolható egyik vagy másik halmazba, hogy a szövegfelépítés mely síkján jut szerephez. (Ilyen értelemben beszélhetünk például akusztikai vagy stíluskohézióról, kompozicionális konnexitásról.) Ez a rendszerezés a magyar szövegtanokban is elterjedt annak ellenére, hogy elég gyakran bírálják a jelenségek merev elhatárolása miatt.

Kocsány Piroska szerint a rendszer bizonytalanságának legfőbb oka az, hogy a szöveg összefüggéséért felelős nyelvi elemek mindegyike a szöveg értelméhez járul hozzá, tehát ebben a megközelítésben a szintaktikai és a pragmatikai eszközök is jelentéstaniak. Ez az érv cáfolhatatlan, ugyanakkor Kocsány az említett rendszer problémáját úgy tartja áthidalhatónak, ha a kategóriák definiálása-

kor kiemeljük eltérő jellegüket és belső szerkezetüket: „... a szintaktikai (a konnexitást adó) elemek nem vagy nem feltétlenül terjednek ki a szöveg egészére, a szemantikaiak (a kohéziót adók) kiterjedhetnek, a pragmatikaiak (a koherenciát adók) pedig a nyelvileg kifejtett elemeken kívül, külső tényezők segítségével foga(hat)ják össze a szöveget.” (Kocsány 1989: 26–43) Ebben a problémakörben különösen lényeges kérdés a szintaktikai összefüggés értelmezése, mivel a szövegnek nincs olyan szintaktikai struktúrája, mint a mondatnak, amely őt formailag, szerkezetileg meghatározná.

Kocsány Piroska véleménye alapján elgondolkodtató a lineáris kohézió fogalma. (Eben az esetben nem az egyes megközelítések felfogásbeli különbségéről beszélhetünk, hanem a fogalom alkotóelemeinek értelmezésében az összefüggéssikok összehangolatlanságáról.) A mondatok egymásutánját szöveggé tevő jelenségek jellemzően a grammatikaiak. A szövegtanok általában ide sorolják az egyeztetést, a névmásítást, a határozott névelők használatát, a szórendet, az igemód és az igeidő használatát mint a konnexitás eszközeit. (Léteznek olyan megközelítések, amelyek szöveggrammatikai jelenségeként jellemzik a téma-réma tagolódást, az ellipszist, az előfeltevéseket is. Mások szerint ezek használatát jóval inkább a szemantika vagy a pragmatika motiválja.) A *lineáris kohézió* elnevezés *lineáris* összetevője tehát az említett szöveg-összetartó jelenségeknek azt a sajátosságát fejezi ki, hogy az egyes mondatok között hatnak, ami tehát jellemzően grammatikai jegy; a *kohézió* fogalma azonban a kifejezés értelmezését a szemantika felé tereli, mert ez az eszközöknek éppen nem grammatikai sajátosságára utal, hiszen a szövegtani szakirodalom a *kohézió* elnevezést a jelentéstani szövegösszefüggés számára foglalja le.

A szövegösszefüggés három alapfogalmát, a konnexitást, a kohéziót és a koherenciát a magyar szövegtanok többé-kevésbé hasonló értelemben használják, a nemzetközi szakirodalom a magyarnál jóval változatosabb felfogásokat tükröz. Abban viszont az egyes szövegtanok eltérhetnek egymástól, hogy melyik síkot tekintik dominánsnak, és milyen feltételrendszert feltételeznek közöttük.

Az említett három fogalom a szemiotikai szövegmegközelítésben egy negyedikkel, a *konstringenciával* bővül, amely teljesen új megvilágításba helyezi a szövegek reprezentációját, mivel beépíti leírásukba az általuk vélhetően ábrázolt valóságot is.

Nagyrészt a Kocsány Piroska által említett bizonytalanságok kiküszöbölésére (és nyilvánvalóan más irányzatok hatására is) a szöveg összetartásáért felelős elemeknek egy másfajta kategorizáló megközelítése is elterjedt. Ez a szemlélet a különböző jellegű szövegösszetartó eszközöket abból a szempontból ítéli meg, hogy a szöveg szerveződésében milyen terjedelemben hatnak, mondattani-logikai fogalommal élve: milyen hatókörűek. Eszerint a szövegalkotó nyelvi elemek mikro-, mezo- és makroszinten foghatják össze a szöveg részeit vagy egészét.

A mikroszint fogalmát a magyar leíró szövegtanok általában véve a kis hatókörű szövegalkotó elemek jellemzésében használják: azok a (főleg grammatikai) nyelvi elemek tartoznak ide, amelyek a szöveg egyes mondatainak grammatikai és értelmi összekapcsolódását teremtik meg például egyeztetés, névmási utalás stb. által, de hatókörük ennél tovább nem terjed. Esetükben két nyelvi elem egyszeri kapcsolatáról van szó, így ezek az átfogó szövegértelmezési szempontjából nem mérvadóak.

A mezoszint szövegalkotó elemeinek hatóköre nagyobb, ezek több szövegmondat értelmi összefüggését teremtik meg. Az elemek közötti viszony jellemzően nem egyszeri grammatikai kapcsolat, hanem ennél összetettebb: a nyelvi elemek tartalmi-logikai kapcsolata által egy szövegrészlet értelmi egysége és folytonossága teremődik meg. Például jellemzően mezoszintű jelenség a tömbösödés, amely több mondat jelentése között létrejövő (grammatikailag nem feltétlenül kifejezett) viszonyrendszer.

Makroszintű jelenség egy szöveg vagy nagyobb szövegegység jelentéshálózata vagy szerkezete, amelyeket olyan szövegelemek hoznak létre, melyek hatóköre a teljes szövegre vagy szövegegységre kiterjed. Ide sorolható például a fogalmi séma érvényesülése egy szöveg egészének vagy témájában elkülönülő egységének értelmi összefüggőségében.

Ez a három szint pusztán definitív jegyeik alapján alkot látszólag hierarchikus rendszert; a szöveg létrehozása valamint értelmező (akár reprezentációs szándékú) befogadása során ezek úgy értelmezendők, mint a szövegen végrehajtott műveletek hatókörei.

A szöveg-összetartó elemek hatókör szerinti megítélése sem egységes a szövegtani szakirodalomban az alapfogalmak eltérő értelmezése miatt. Ebben a vonatkozásban mindenekelőtt Petőfi S. János szöveg- illetve szövegtan-felfogását érdemes kiemelni, amely az említett kategóriáknak másfajta értelmezését teszi indokolttá.

A mikro-, a mezo- és a makroszintet eltérő szemlélténél fogva másként értelmezi Petőfi S. János szemiotikai szövegtani rendszerében. Petőfi a szövegre többet között mint kompozícióra tekint, és ennek jellemzéséhez idomítja a három szint értelmezését: a mikroszint a szavak morfológiáját; a mezoszint a szövegmondatok belső viszonyrendszerét jelenti; a makroszinthez pedig a szövegmondatnál komplexebb egységek tartoznak a szöveg egészéig.

Bár a magyar szövegtani szakirodalom különösebb figyelmet nem fordít a hatókör szerinti szintek és a lineáris kohézió – globális kohézió közötti analógia elemzésére, különösebb bizonyítás nélkül is belátható, hogy ezek a fogalmak (szemlélettől függetlenül) a szövegnek azonos természetét ragadják meg.

Az itt vázolt két fogalomrendszer (a Morris nyomán létrejött és a hatókör szerinti) egyike sem teszi lehetővé — bár mindegyikük a szövegösszefüggést teremtő elemek tipologizálásának törekvésével jött létre —, hogy a kommuniká-

cióban tetten érhető (aktuálisan megvalósuló) szövegek szövegségéért felelős jelenségek bármelyikét az explicitésre törekedve jellemezhetjük általuk.

3. A szemiotikai textológia terminológiai újításai

Petőfi S. János szövegtana, a szemiotikai textológia sok újdonságot hoz mind a szöveg felfogásában, mind a szövegek reprezentációjára alkalmas tudomány meghatározásában, és ezek szükségszerű következményeként a szövegtan fogalomrendszerében, illetve kiváltképpen egyes fogalmak értelmezésében is. Petőfi szöveg- és szövegtan-felfogását tanulmányok és könyvek sora ismerteti, a tudomány terminológiai rendszere mentén jelen tanulmány keretében pusztán nagyvonalakban vázolhatók azok az összefüggések, amelyek Petőfi szemléletét jellemzik, és amelyek révén a szemiotikai szövegtan elkülönül más szövegtanoktól.

A magyar szövegtudomány sajátosságainak történeti felvázolása fentebb több adalékkal szolgál Petőfi szemléletét illetően: Petőfi S. János jó ideig nem magyar nyelven publikált, a generatív nyelvelírásból merítő szöveg-felfogása idegen nyelven már a 60-as, 70-es években olvasható volt, tudományos munkásságában ez az időszak egyfajta átmenetnek tekinthető a mondat- és a szöveggrammatikai szemlélet között. Petőfi szöveg-felfogása azért volt lényeges mozzanat a szövegkutatás szempontjából, mert a tisztán szintaktikai szemléletű generatív nyelvtani keretet kitágítva érvényesülni engedte elméletében az abban az időszakban kibontakozó kommunikációs-pragmatikai szemléletet (Austin beszédaktus-elméletére, Halliday szisztémikus-funkcionális nyelvtanára, Pike tagmémikájára, Morris pragmatikai elméletére, Hymes és Labov szocionlingvisztikájára, Lewis és Grice interakció-kutatására hagyatkozva). A szemiotika a 80-as években vált Petőfi tudományos szemléletének tágabb elméleti keretévé, elmélete ekkortájt lett magyar nyelven is elérhető.

Petőfi S. János szövegelméleti elképzelésének legsajátosabb motívuma az, hogy a szövegek reprezentációjában a nyelvi megformáltság és az ábrázolt valóság párhuzamos leírását kívánja lehetővé tenni. Szövegstruktúra-világstruktúra elméletét (Textstruktur-Weltstruktur Theorie, TeSWeST) természetes nyelvi szövegek szintaktikai, szemantikai és pragmatikai struktúrájának leírására alkotta meg. Elméleti keretének ezzel összehangolva három fő komponense a szöveggrammatikai összetevő, a lexikon és a világszemantikai alkotóelem. Bókay — zömmel Petőfit idézve — úgy jellemzi ezt az elméletet, hogy „empirikusan motivált logikai orientációjú elmélet, mely a szöveget mint komplex jelet írja le (intenzionális szemantikai leírással), illetve lehetséges extenzionális interpretációkat ad az intenzionálisan-szemantikusan leírt szövegekhez. Az extenzió és az intenzió carnapi értelmében — ahol az intenzió a nyelven belüli jelentésszerkezetet, az extenzió pedig a jelentéssel bíró nyelvi elemek világ-vonatkozását jelzi”

(Bókay 1979: 51). Petőfi azáltal, hogy az extenzionális jelentés leírására is modellel szolgál, az interpretációt (illetve az interpretáció körülményeit) is bevonja a szövegelemzésbe, ezáltal a szövegnek mint komplex jelnek a leírása már nemcsak nyelvészeti alapokon áll.

A TeSWeST-elméletet félreértelmezve többen azt bírálták, hogy Petőfi a világ reprezentálására törekszik. Ennek elosztatása végett az elmélet elnevezése VeSReST-re ('Vehikulumstruktúra-relátumstruktúra-elmélet'-re) módosult, amelynek összetevői voltaképpen már kifejezik a szemiotikai textológia leglényegesebb jellemzőit. A világra utaló „We” helyébe a „Re”, azaz a relátum lépett, amely a szöveg mint nyelvi manifesztáció által jelölt valóság elnevezése; majd hogy a „Te” összetevő ne adjon alapot arra a feltételezésre, hogy az elmélet a szövegnek csupán a nyelvi megformáltságát kívánja modellálni, és nem tud mit kezdeni a multimediális jelenségekkel, ezt a „Re” összetevő váltotta fel, amely a szövegnek általánosabb értelemben vett fizikai megnyilvánulását jelöli. Ehhez a felfogáshoz képest már pusztán terminológiai változtatás a *szemiotikai textológia* elnevezés.

A *szemiotikai textológia* elnevezés és az általa jelölt diszciplína kategóriáinak a meghatározása változó fogadtatásra talál a nyelvtudománnyal foglalkozók körében. Petőfi szerint a *szöveggrammatika*, a *szövegtan*, a *szövegnyelvészet* és a *szövegelmélet* elnevezések helytelen következtetésekre adnak lehetőséget, a *textológia* fogalmának használatával ezeket kívánja elkerülni. A *szemiotikai* jelzővel a diszciplína három lényeges jellemezőjét sugallja:

- a kommunikátumokat sajátos 'jelölő-jelölt'-struktúrájú jelkomplexusoknak tekinti, ezzel voltaképpen de Saussure jel-fogalmához nyúl vissza;
- a kommunikátumok felépítésében verbális és nemverbális (pl. képi-illusztratív, zenei) jelrendszerek elemeinek szerepét is reprezentálni tudja;
- a kommunikátumokat szintaktikai (általános értelemben véve formai) felépítésük, intenzionális és extenzionális szemantikai felépítésük, valamint pragmatikai felépítésük (adott vagy feltételezett kommunikációs-szituációbeli használatuk) szempontjából is elemzi.

Az utóbbi tétellel kapcsolatban megjegyzi, hogy ezek szerinte is (mint a legtöbb szövegtudományos elmélet szerint) egymástól elválaszthatatlan részdiszciplínák (Petőfi 1996: 8–9). Az interdiszciplinaritás kívánalma — ahogyan a szövegtani kutatás többi alapvető sajátossága is — alapegységének, a szövegnek a meghatározásából szükségszerűen adódik.

Petőfi a szöveget tehát komplex jelnek tekinti, szemlélete a jelölő komponenssel kapcsolatban alapvető újítást eredményez a szövegek megítélésében: „dominánsan nyelvi szövegekről” beszél, amelyeknek szükségszerűen van verbális jelölő-összetevőjük, de a nyelvi eszközök mellett más mediális (akár hangzó) elemek is (kép, zene, tánc stb.) alkotják őket.

Egyes szöveg-megközelítések összevetése alapján belátható, hogy egy szövegtani modell jellegét, ezáltal elemző apparátusát is alapvetően befolyásoló álláspont a kommunikációs helyzet figyelembevétele vagy figyelmen kívül hagyása a szöveg-reprezentációban. Petőfi elméletében a kommunikációs helyzetnek kiemelkedő szerep jut, a komplex jel jelölt komponense kizárólag az aktuális kommunikációs helyzet függvényében értelmezhető: „alkotója vagy valamely befogadója számára egy nyelvi objektum akkor minősül szövegnek, ha egy tényleges vagy feltételezett kommunikációs-szituációban egy tényleges vagy feltételezett kommunikatív funkció betöltésére alkalmasnak tekinthető. Ez általában azt jelenti, hogy egy adott vagy feltételezett kommunikációs-szituációt tekintve összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető) tényállás-konfigurációt juttat kifejezésre, aminek következtében nyelvi konstrukciója is valamiféleképpen összefüggő és teljes (vagy interpretáció útján azzá tehető)” (Petőfi 1988: 224). Az így értelmezett szöveget Petőfi *kommunikátumnak* nevezi.

A kommunikátum meghatározásából kiindulva az alábbiak szerint jellemzi szövegtani keretének tárgyát, célját és módszerét:

- „intuitíve szövegnek minősíthető (nem szükségképpen csak lexikai verbális elemekből álló) kommunikátumokat tekint kutatási tárgyának — szűkebb értelemben azt, hogy mi módon lehet ezekhez a kommunikátumokhoz felépítés- és jelentésleírás(oka)t hozzárendelni”;
- „célja elsősorban elméleti, azaz a kommunikátumok jelentésére és felépítésére vonatkozó ismeretek optimális megismerése és rendszerbe foglalása”;
- „módszerében nemcsak nyelvészeti ismeretekre támaszkodik (mert tárgyát és célját tekintve nem támaszkodhat csak arra!), hanem egyrészt más jelrendszerekre (nem verbális médiumokra), másrészt általában a világra vonatkozó ismeretekre is — de módszere alapelveinek a maximális mértékű explicit-ségre törekvést tartja” (Petőfi 1996: 8).

Ezeket a tényezőket szem előtt tartva Petőfi az alábbiak szerint fogalmazza meg a szemiotikai textológia alapvető tulajdonságait:

- 1) „a lehetséges kommunikációs-szituációk, a lehetséges (uni- és multimediális) jelrendszerek, valamint a lehetséges uni- és multimediális kommunikátumok tipológiájára támaszkodik, sem valamely médiumhoz (sem valamely természetes nyelvhez), sem valamely kommunikátumtípushoz nem kötött;
- 2) a kommunikátumokat nem egyszer s mindenkorra statikusan adott objektumokként, hanem fizikai megjelenési formájuk (fizikai manifesztációjuk) és e megjelenési forma (manifesztáció) mindenkori befogadói (interpretátorai) interakciójának eredményeként kezeli;
- 3) sajátos komplexjel-összetevőket megkülönböztető kommunikátummodellel operál;
- 4) a kommunikátumok felépítésére vonatkozóan sajátos organizációformákat értelmez, amelyek között a kompozicionális organizáció [...] centrális helyet foglal el;

- 5) különféle kommunikátummegközelítés-módok és interpretációtípusok között tesz különbséget, a kommunikátummegközelítés-módok között jelentős szerepet szán a kreatív-produktív megközelítésnek, az interpretációtípusok között centrális jelentőséget tulajdonít az értelmező interpretációnak;
- 6) a kommunikátumok létrehozása és interpretálása folyamán a kommunikátorok által felhasznált bázisok (tudás-, hipotézis-, preferencia- és diszpozíciórendszerek) létrehozásainak különféle lehetőségeivel számol;
- 7) a bázisok és az interpretációk (mint végeredmények) explicit bemutatása számára különböző reprezentációs nyelvek (rendszerek) alkalmazását tartja szükségesnek;
- 8) [...] a fentiekben felsorolt tulajdonságaiból következően interdiszciplína” (Petőfi 1996: 9).

Petőfi fogalomhasználata elméletének újszerűsége miatt a magyar szakirodalomra jellemző gyakorlattól eltér.

Komplex jel fogalmát tekintve nem vezet félre a de saussure-i jelfelfogásra vonatkozó asszociációnk, amelyben a jelnek a jelölő és a jelölt komponensét ő is viszonyként értelmezi: egy jelölő szerepű verbális elem és az általa jelölt valóságdarab, tényállás viszonyaként. Köztudottan ezt a kapcsolatot tekinti a jelentéskutatók jó része jelnek.

Petőfi jelelméletének újszerűsége leginkább az, hogy jelértelmezésébe a jel használóját is bevonja, mind a *jelölő*, mind pedig a *jelölt* összetevőt kognitív aspektusból közelíti meg. Ezáltal mindkettő szétválik egy objektivált (vagy objektíválható) és egy beszélő/hallgató által leképezett síkra.

Az értelmező szövegrepresentáció szolgálatában Petőfi a jelölő és a jelölt összetevőt is elemeire bontja, hogy a szövegírást egyes aspektusainak tárgyát ezekkel a részkomponensekkel adhassa meg. A *jelölő* összetevőnek Petőfi elméletében a *szignifikáns* (Ss) felel meg, a *jelölt*nek pedig a *szignifikátum* (Sm).

A közlőtől, a befogadótól és a kommunikációs helyzet minden tényezőjétől független kommunikátum megjelenési formáját *vehikulumnak* (Ve), ennek a felsoroltaktól szintén független valóságvonatkozását pedig *relátumnak* (Re) nevezi. Amint ezek bekerülnek a szövegalkotás vagy -befogadás folyamatába, a megjelenési formának is, és a valóságvonatkozásnak is a mentális lenyomatáról beszélhetünk: a *vehikulum-imágóról* és a *relátum-imágóról*.

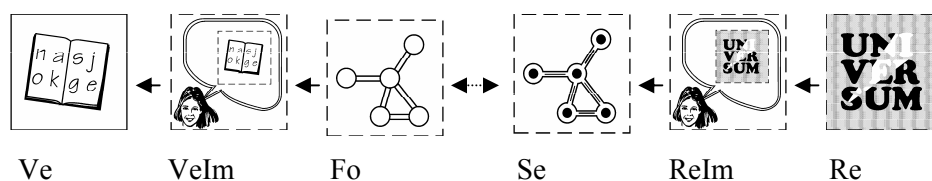
A *vehikulum-imágó* ebben a vonatkozásban tehát az a mentális kép, amely az alkotóban vagy a befogadóban a *vehikulumról*, a nyelvi objektum fizikai megjelenési formájáról létrejön; a *relátum-imágó* pedig az észlelhető szövegben (jelölőben) feltehetően kifejezésre jutó tényállás-konfigurációnak a mentális képe, amelyet az alkotó létrehoz, és/vagy amely a befogadóban létrejön. Ebben a két fogalomban is Petőfi kognitív szemlélete tükröződik, az alkotó és a befogadó szerepe a kommunikáció folyamatában.

Mindkét mentális képhez hozzárendelhető a természetüknek megfelelő felépítés: a vehikulum-imágóhoz a formális organizáció, azaz a *formáció*; a relátum-imágóhoz pedig az az értelem, a *szenzus* (Se), amely a vehikulum-imágóval és a benne kifejezett (vagy kifejezhető) tényállás-konfigurációval (relátum-imágóval) kapcsolatba hozható.

A *formáció* két síkon valósul meg: egyrészt fizikai síkon (mint például betűtípus, sorhosszúság, szedéstípus, sorköz, ritmus stb.), másrészt szemiotikai síkon (fonológia, morfoszintaktis, szintaktis stb.). Petőfi ezek elnevezésére külön fogalmakat vezet be: a *figura* (ΦFO) a vehikulum mint fizikai objektum (mentális képének) formális organizációját; a *notáció* ($\Phi N \square$) pedig a vehikulum mint szemiotikai objektum (mentális képének) formális organizációját jelenti.

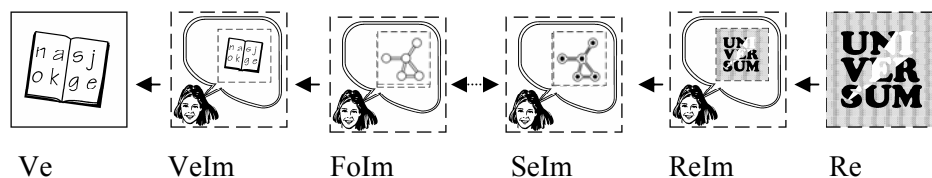
A *szenzus* — a formációhoz igazodva — szintén két síkon nyilvánul meg: a vehikulummal (azaz a fizikai megjelenési formával) kapcsolatba hozható értelem (Se_{Ve}) az egyes lexémák értelméből és a morfoszintaktikai elemek viszonyjelenségeiből áll össze. A relátummal (azaz a szövegben feltehetőleg kifejezésre jutó tényállás-konfigurációval) kapcsolatba hozható értelem” (Se_{Re}) arra a tényállás-konfigurációra utal, amelyet az alkotó az adott nyelvi környezetben és/vagy az adott kommunikációs helyzetben kifejez, és/vagy amely a befogadóban az adott nyelvi környezetben és/vagy az adott kommunikációs helyzetben létrejön. Egyébként Petőfi értelem-reprezentációja — a kognitív folyamatok komplexitását követve — rendkívül összetett, az explicitég kedvéért számos értelem-meghatározással operál. Ezek kielégítő értelmező bemutatása ebben a keretben túlságosan messzire vezetne, többek között Petőfi 1996-ban a téma kimerítő részletezése olvasható. (Petőfi 1996: 11–17)

Az alábbi ikonikus rajz, amelyet Petőfi a komplex jel szemiotikai tényezőinek ábrázolására vezetett be, mára elméletének védjegyévé vált.

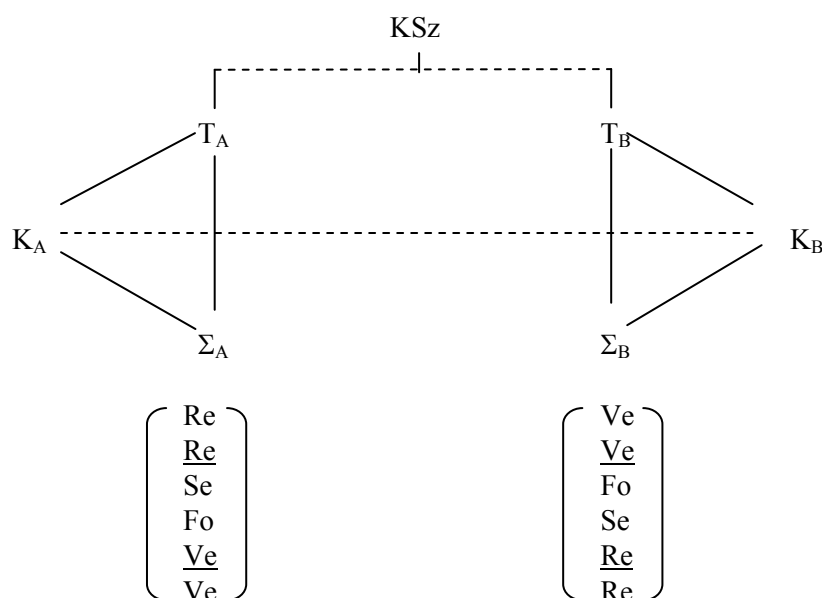
Az *Officina Textologica* legutóbbi (15.) kötetében megjelent írásában, amelyben a szöveg-összefüggőségről vallott nézeteit pontosítja, a formáció és a szenzus értelmezésén (ennek megfelelően jelölésükön) is módosít. Mindkettőt mentális képként értelmezi, aminek magyarázata az, hogy „az Fo-val kezdődően valamennyi műveletet a Ve mentális képén (a VeIm-en) hajtunk végre, és azok eredményei természetesen maguk is mentális képek” (Petőfi 2009: 76).

Ez az ikonikus ábrában is változást hoz:

Az eddigiek azt igazolják, hogy Petőfi szövegrepresentációs modelljében a kommunikációs helyzetnek meghatározó szerep jut. Egy nyelvi megnyilatkozás vehikuluma a kommunikációt meghatározó tényezők függvényében formálódik, amiből az következik, hogy bármilyen nyelvi-fizikai megjelenési forma csak a közlés/befogadás aktuális körülményeinek ismeretében elemezhető.

Petőfi szerint a kommunikációt a következő tényezők határozzák meg: valamikor, valahol, valaki, valaki(k)nek, valamilyen okból/célból, valamiről, valamilyen formában, valamit kommunikál. Ezeket a tényezőket az alábbi ábra egyszerűsítve, de szemléletesen tartalmazza. (Vö. Petőfi 1988: 222.)

Az ábra szimbólumai az alábbiak szerint értelmezendők:

KSz: a kommunikációs szituáció; a két oldalt egybefogó vonal szaggatottsága arra utal, hogy a szituáció két összetevőjének nem fontos azonos időben és azonos helyen egymással összekapcsoltnak lennie;

KA és KB: a közlő és a befogadó szerepét betöltő két kommunikáló fél;

TA: az a téma, amelyről KA intenciója és meggyőződése szerint kommunikál;

Σ_A : a K_A (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel;

Σ_B : a K_A (közlő) által létrehozott nyelvi objektum mint komplex jel K_B (befogadó) által történő rekonstrukciója, azaz az Σ_A vehikuluma-hoz K_B által rendelt interpretáció;

T_B : az a téma, amelyről K_B (befogadó) meggyőződése szerint az Σ_B (az alkotott fizikai megjelenési forma rekonstrukciója) alapján K_A kommunikál.

Petőfi ezeknek a tényezőknek egymáshoz kapcsolódását elemezve megjegyzi, hogy az Σ_A és az Σ_B legtöbb esetben különbözik egymástól. A sikeres kommunikáció feltétele csupán az, hogy meghatározó összetevőikben egyezzenek meg. Előfordulhat továbbá a T_A és a T_B különbözősége is. A fenti formában sematizált kommunikáció egyedül a kommunikáció célját/okát nem tartalmazza. (Vö. Petőfi 1988: 222–223.)

A szövegkutatás központi kérdésének Petőfi is — a legtöbb szövegíró modellhez hasonlóan — az összefüggés és a teljesség vizsgálatát tartja, ezek mindegyike egyszerre több aspektust foglal magában. Komplexjel-értelmezése hozzásegít ahhoz, hogy a szöveg összefüggésének síkjait — a szövegtanokban általánosan megszokott grammatikai, szemantikai és pragmatikai szempontokhoz képest — valamivel pontosabban határozhassuk meg.

Petőfi a szövegösszefüggés globális megközelítésének eredményeképpen különbséget tesz a szövegkonstitúció, illetve a szövegben feltehetően kifejezésre jutó tényállás-konfiguráció összefüggése és teljessége között. (A teljesség szövegsíkok szerinti differenciálására az alábbiakban azért nem fordítok külön figyelmet, mert a *teljesség* fogalom egyértelműen kifejezi azt az ítéletet, amely a szövegalkotás és -befogadás során a közlőben és a befogadóban kialakul.)

A szövegkonstitúciónak összefüggése (amely a szöveg vehikulumát, a közlőben/befogadóban kialakult vehikulum-imágót, a formációt és a szöveg vehikulumával kapcsolatba hozható értelmet foglalja magában) két síkon jön létre: a szövegkonstitúció horizontális/lineáris szervezettségét Petőfi *textúrának*, vertikális/hierarchikus szervezettségét pedig *kompozíciónak* nevezi. Mind a textúrára, mind a kompozícióra vonatkozóan a *vehikulum* (azaz a szöveg fizikai megjelenési formája), a formáció (azaz a jelölő formális organizációja) összefüggésével kapcsolatban pedig a *konnexitás* terminust használja. A vehikulummal kapcsolatba hozható *értelem* (Se_{ve}) összefüggését a *kohézió* terminussal jelöli. Megjegyzi azonban, hogy a tényállás-konfiguráció összefüggése a fenti két sík összefüggésénél sokkal bonyolultabb és összetettebb kérdés. A szövegtani szakirodalomban a pragmatikai összefüggés fogalma sokszor minden szövegjelenséget magában foglaló kategóriának tűnik.

Egy szöveg *koherenciája* az alkotó/befogadó ítéletalkotásán alapul, amely tulajdonképpen a relátum/relátum-imágó (a szövegben ténylegesen, illetve az alkotó/befogadó által feltételezetten kifejezésre jutó tényállás-konfiguráció) és a relá-

tummal kapcsolatba hozható értelem (Se_{Re}) viszonyának megítélését jelenti. Ebben fontos szerep jut az alkotó/befogadó ismeret- és hiedelemrendszerének, azaz az általuk birtokolt „modell”-nek. Ha a vehikulumhoz (a szöveg fizikai megjelenési formájához) kapcsolható értelem (Se_{Ve}) és az alkalmazott modell(ek) alapján létrehozható egy olyan relátummal (azaz a feltételezhetően kifejezésre jutó tényállás-konfigurációval) kapcsolatba hozható értelem (Se_{Re}), amely az alkotó/befogadó által relátumként elfogadható tényállás-konfiguráció mentális képével (relátum-imágó = Re_{Im}) egybehangzónak tartható, akkor az adott szöveg koherens (Petőfi 1988: 225).

Petőfi — ahogy ezt a morrisi rendszer kapcsán már említettem — az összefüggés negyedik síkját *konstringenciának* nevezi. A *konstringencia* egy szöveg valóságvonatkozásának, pontosabban a valóság részét képező tényállás-konfigurációnak az összefüggőségét jelenti, függetlenül a nyelvi megformáltságtól. Petőfi — a másik három összefüggőség-típus feltételrendszerébe illesztve a konstringenciát — az egyes síkok viszonyát úgy jellemzi, hogy a koherenciának a konstringencia alapfeltétele, a konnexitásnak azonban nem, mivel egy szöveg grammatikai összefüggése közvetlenül nem feltételezi az ábrázolni kívánt tényállás-konfiguráció összefüggését is. (Petőfi 1996: 18)

Kicsit merészebben fogalmazva: nem értelmes vagy témájában logikátlannak tűnő szöveg mondatai is lehetnek grammatikailag helyesen összeszerkesztve. (Gondolhatunk például képzelődő vagy hallucináló betegek beszámolójára; vagy egy irreálisnak ható fantázia vagy hazugság megszövegezésére.)

Érdeemes lehet a grammatikai sík és a valóságvonatkozás fordított viszonyán is elgondolkodni: Vajon egy szöveg konnexitása feltétele-e annak, hogy a szöveghez feltételezésünk szerint rendelhető tényállás-konfigurációt konstringensnek tartsuk?

Ez az összefüggés jól illusztrálható a beszédet tanuló kisgyermekek szövegeivel, vagy bizonyos típusú afáziás betegek megnyilvánulásaival. A szövegalkotás szempontjából a közlők e két csoportjában az a közös, hogy a grammatikai szabályok ismerete valamilyen okból hiányos: a kisgyermek fokozatosan sajátítja el számos analógia és alternatív szabályalkotás során egy nyelv grammatikáját; az afáziás betegek egy bizonyos típusa pedig általában valamilyen agyi sérülés következtében veszít szövegalkotó képességéből, ami gyakran a grammatikai szabályok hiányos vagy helytelen használatában mutatkozik meg.

Az alábbi szöveg létrehozója egy három és fél éves kisgyermek. Az előbbi felvetés igazolására egyrészt a konnexitást teremtő eszközökre összpontosítunk, másrészt pedig arra, hogy a vehikulum-imágó által kifejezett értelmet (amely a lexémák és a viszonyok jelentéseiből adódik össze), valamint a feltételezhető valóságvonatkozást összefüggőnek érezzük-e.

A kismalac

Egyszer volt, hol nem volt, volt egyszer egy kismalac. Ez a kismalac nagyon szeretett vásárolni. Történt egyszer, hogy elementek vásárolni, hogy vásároljon

három téli fagyit. Azért téli fagyit, mert olvadás fagyit, csak akkor eszünk, ha reggel rövidnadrágba öltözünk.

Vásárolt három téli fagyit, hazavitte, és megették.

Itt a vége, fuss el véle!

A szöveget olvasva minden bizonnyal valamennyi befogadóban létrejön valamilyen mentális kép arról a valóságról, amit a szavak és a közöttük kifejeződő viszonyok együttesen jelölhetnek. Ezek a mentális képek eltérőek lehetnek aszerint, hogy az egyes befogadók milyen tudáskeret, hiedelemrendszer, szocio-kulturális háttér, előfeltevések stb. birtokában értelmezik a szöveget. Ez annyit tesz, hogy egyikünk-másikunk számára máshogy festhetnek a történet szereplői (a személyeket és a tárgyakat is beleértve), az események színterei, esetleg más-más módon zajlanak a cselekvéssorok. Mindettől függetlenül annyi bizonyos, hogy a szöveghez rendelhető feltételezett valóságvonatkozás (függetlenül a befogadó és a befogadás egyedi körülményeitől) konstringens, azaz összefüggő.

A verbális sík összefüggését tekintve legmarkánsabban a mese műfaji sajátosságai szervezik a szöveget, valamint a szemantikai folytonosságot létrehozó elemek: a teljes vagy részleges szóismétlések.

Az Egyszer volt, hol nem volt..., a *Történt egyszer...* és az *Itt a vége, fuss el véle!* a szöveg három fő szerkezeti egységét jelzi a mesében. Olyan szerkezeti és szemantikai keretet ad a történetnek, amely globálisan szervezi a szöveget kerek egésszé.

A részleges vagy teljes szóismétléseknek a mondatok jelentéstani folytonosságában van szerepük: *a kismalac, egy kismalac, ez a kismalac; vásárolni, vásárolni, vásároljon, vásárolt; téli fagyit, téli fagyit, olvadás fagyit, téli fagyit.*

A szöveg grammatikai síkján szembetűnnek az egyeztetésbeli hiányosságok. Az ige többször többes számú, pedig egyetlen többes számú alany sincs a szövegben. A többes szám első személyű igékre (*eszünk, öltözünk*) ráfoghathatjuk, hogy akár általános alany kifejezői lehetnek, a többes harmadik személy azonban a szövegkörnyezet alapján nyilvánvalóan konkrét utalás (*elementek, megették*), amely fogalmi jelentése nyelvileg nincs kifejezve. Ez az értelmi hiány a befogadók saját tudati tartalékának mozgósításával tölthető fel. A szöveg tehát a grammatikai utalásokat tekintetében nem tökéletesen összefüggő, az általa feltételezhetően jelölt valóság mentális képe, valamint maga a tényállás azonban igen.

A fenti felvetésre tehát — amely a konnexitás és a konstringencia viszonyának egy újabb vetületét ragadja meg — azt a választ adhatjuk, hogy a példa alapján úgy tűnik, hogy egy szöveg konnexitása sem alapvető feltétele a konstringenciának.

4. Kitekintés

A szemiotikai textológia alapelvei és fogalmai gyökereiben változtatják meg a szövegrepresentációhoz való viszonyulást, lehetőséget adva arra, hogy a szövegek szövegségét a megszokott szempontokon túl újabb nézőpontokból is elemezhesük. A Petőfi-féle kognitív szemléletű szöveg-megközelítés azzal, hogy a komplex jelként értelmezett szöveg értelmező reprezentációjába beépíti a kommunikációs folyamat résztvevőit és az ábrázolni kívánt valóságvonatkozást is, a szövegrepresentációt messze kivezeti a valaha legtágabban értelmezett nyelvészeti keretből is. A szöveg extenzionális szemantikai megközelítése (az intenzionális mellett) a szöveg lényegi funkcióját ragadja meg: a relátumhoz kapcsolódó értelemnek (mint komplexjel-összetevőnek) a reprezentációja a szöveg ábrázoló funkciójának — a szövegtenban nem nagyon jellemző aspektusú — ábrázolása.

Az előbbi szövegvizsgálat csupán felvillantása annak a komplexitásnak, amely a Petőfi S. János-féle szövegösszefüggés-fogalmak rendszerét jellemzi. Az összefüggőség-síkok között feltételezhető függőségi viszonyok számos további izgalmas kérdést vetnek fel a szöveg-összefüggés értelmezésének és leírásának vonatkozásában, és ösztönzik a kutatót további szövegvizsgálatokra, elméleti összefüggések átgondolására.

- A fenti elemzés igazoló erejéből kiindulva minden bizonnyal értékes eredményeket hozhat nem prototipikus szövegeknek — mind a négy síkra összpontosító — összefüggőség-vizsgálata.
- Ez a kutatás elkerülhetetlenné teszi a szövegértékűség fogalmának adott keretbeli meghatározását arra nézve, hogy melyek azok az alapvető összefüggőség-kritériumok, amelyeknek eleget kell tennie egy nyelvi megnyilvánulásnak ahhoz, hogy szövegnek tekinthessük.
- Kellően nagyszámú elemzés a szövegtipológia vonatkozásában is figyelemre méltó lehet: az összefüggőség-síkok közötti viszonyok jellemzőek lehetnek egyik vagy másik szövegtípusra (l. pl. a mese esetében).
- Az összefüggőség-síkokkal szoros kapcsolatban vetődhet fel azoknak az eseteknek a vizsgálata, amelyekben a komplexjel-összetevőknek vagy a kommunikációs helyzet összetevőinek valamelyike tér el a szabályostól.

Petőfi komplexjel-értelmezése, valamint az értelmező szövegrepresentáció folyamata tehát szemléletesen érzékelteti, hogy bármilyen nyelvi jel, így a szöveg komplex elemzése is szempontok sokaságát kívánja meg. Ezeknek egy kis része nyelvi vagy nyelvhez köthető, ezért a nyelvészet kompetenciájába sorolható; másik része egyrészt olyan kérdéseket érint, amelyek nyelvi síkon megragadhatóak, de vizsgálatukhoz a nyelvészet túlságosan szűk keretnek bizonyul, másrészt olyan jelenségeket tárgyal, amelyek az emberi kogníció kérdéskörébe tartoznak, és nyelvi vetületük csak másodlagos kérdés.

Irodalomjegyzék:

- Antal László 1979. Szöveg, nyelv, tartalom. In: Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 67–72.
- Balázs János 1985. *A szöveg*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Bánréti Zoltán 1979a. Téma és anaforikus viszonyok a szövegben. *Magyar Nyelv*, 406–415.
- Bánréti Zoltán 1992. A mellérendelés. In: Kiefer Ferenc (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 1. Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 715–796.
- Békési Imre 1976. A bekezdésnyi beszédmű tömbösödésének és szinteződésének vizsgálatáról. In: Telegdi Zsigmond—Szépe György (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*, 15–25.
- Benkő László 1968. Halmozott mondatrészes mondatok. *Magyar Nyelvőr* 92: 446–452.
- Benkő László 1988. A szövegkapcsoló és. In: Kiss Jenő—Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése I*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 186–193.
- Berrár Jolán 1967. A mondattípusok története. In: Benkő Loránd (szerk.): *A magyar nyelv története*. Budapest: Tankönyvkiadó. 457–486.
- Berrár Jolán 1977. Megjegyzések a sajátos jelentéstartalmú mellékmondatok kérdésköréhez. In: Rácz Endre—Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv mondattana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó. 171–188.
- Bókay Antal 1979. A szövegelmélet modelljei és alkalmazási lehetőségük. In: Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 47–55.
- Dániel Ágnes 1990. *Szó — szöveg — szer — szervez. A szöveg szerveződésének vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deme László 1971. *Mondatszerkezeti sajátosságok gyakorisági vizsgálata*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Deme László 1979. A szöveg alaptermészetéről. In: Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 57–65.
- Dezső László—Szépe György 1967. Adalékok a topic – comment problémához. *Nyelvtudományi Közlemények* 69: 365–388.
- Dobi Edit 2002. *Kétlépcsős szövegmondat-reprezentáció szemiotikai textológiai keretben*. *Officina Textologica* 8. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Elekfi László 1973. Közlésemélet, grammatika, aktuális mondattagolás. In: Telegdi Zsigmond—Dezső László (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok IX*, 65–85.
- Hadrovics László 1969. *A funkcionális magyar mondattan alapjai*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kiefer Ferenc 1976. A szövegelmélet grammatikai indokoltságáról. In: Telegdi Zsigmond—Szépe György (szerk.): *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI*, 197–222.
- Kiefer Ferenc 1979. Szövegelmélet — szöveggrammatika — szövegnyelvészet. *Magyar Nyelvőr* 103/2: 216–225.
- Kocsány Piroska 1985. Az aforizma mint szövegtípus. In: *Studia Poetica*, 59–74.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy szövegek nyelvészete? *Filológiai Közlöny*, 26–43.
- Kocsány Piroska 1997. Pro-drop und Textkoherenz: Interagierende Regeln im Gebrauch des Subjektpronomens im Ungarischen. *Acta Linguistica Hungarica*, 385–411.
- Máté Jakab 1991. A magyar szövegtani kutatások mai helyzete I-II. In: Petőfi S. János—Békési Imre (szerk.): *Szemiotikai Szövegtan* 2–3. Szeged: JGyTF Kiadó. 73–116, 105–143.
- Petőfi S. János 1988. A szöveg mint interdiszciplináris kutatási objektum. *Magyar Nyelvőr* 112/2: 219–229.
- Petőfi S. János 1996. *Az explicitég biztosításának feltételei és lehetőségei természetes nyelvi szövegek interpretációjában*. Linguistica, Series C, Relationes, 8. Budapest: a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete.
- Petőfi S. János 1997. *Officina Textologica 1. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Petőfi S. János 2004. A szöveg mint komplex jel. Bevezetés a szemiotikai textológiai szövegszemléletbe. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. János 2009. *Officina Textologica 15. Egy poliglott szövegnyelvészeti-szövegtani kutatóprogram II*. Debrecen: Magyar Nyelvtudományi Tanszék.
- Rácz Endre—Szathmári István (szerk.) 1983. *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabolcsi Anna 1980. Az aktuális mondattagolás szemantikájához. *Nyelvtudományi Közlemények* 82: 59–82.
- Szathmári István—Várkonyi Imre (szerk.) 1979. *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Sziksainé Nagy Irma 1999. *Leíró magyar szövegtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Telegdi Zsigmond—Szépe György (szerk.) 1976. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XI. A szöveg megközelítései*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.